

1.2 LECKE A TÁRSADALOM FOGALMÁRÓL (20 PERC)

A társadalomfilozófia szó szerint nem más mint a társadalomnak a filozófiája. Ezért elkerülhetetlenül meg kell vizsgálni, hogy mi a társadalom. Az egykori brit miniszterelnök, a konzervatív Margaret Thatcher (1987) szerint: „*Nincs olyan, hogy társadalom. Nők vannak, és férfiak, és családok.*” E felfogás szerint a társadalom pusztán ezeknek a szociális atomoknak a halmaza. Viszonylag kevesen vallják nyíltan ezt a radikális és redukcionista véleményt.

1.2.1 Mi a társadalom?

A társadalom hétköznapi értelmezése szerint egy nagyobb embercsoport meghatározott rend szerinti együttélése. A *társadalom* kifejezés a „társ” szóból született így a társadalom etimológiailag is közel áll „társas”, „társaság” szavakhoz. Az angolban és a latin nyelvekben is hasonló a helyzet, hiszen a „society” (angol), a sociétéé (francia) és societate (román) a latin „societas” („társadalom”) fogalomból származik.

Anthony Giddens *Szociológia* című könyvében a következőként definiálta a társadalom szót: „*A társadalom a politikai uralom egy adott rendszerének alávetett, különálló területen élő és a körülöttük lévő csoportoktól eltérő identitással rendelkező emberek csoportja.*”

Anthony Giddens 2004

Forrás:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/05/Anthony_Giddens_at_the_Progressive_Governance_Conference%2C_Budapest%2C_Hungary%2C_2004_October.jpg

Ez a meghatározás a következő elemeket hangsúlyozza: területileg és identitásában elkülönülő emberi csoport egy politikai uralom alatt. A társadalomnak mint szervezetnek számtalan feladatot kell megoldania, úgy mint a javak termelését (létfenntartás) az emberek nemzését és nevelését (reprodukció), belső és külső biztonság, a közösség politikai és bürokratikus irányítása. A társadalom működésében fontos szerepet játszik a nyelv, kultúra, vallás, erkölcs, jog. Vannak viszonylag homogén (pl. japán, koreai, magyar) társadalmak és vannak több etnikumból álló (pl. brazil, amerikai, francia) társadalmak.

1.2.2 Módszertani kérdések

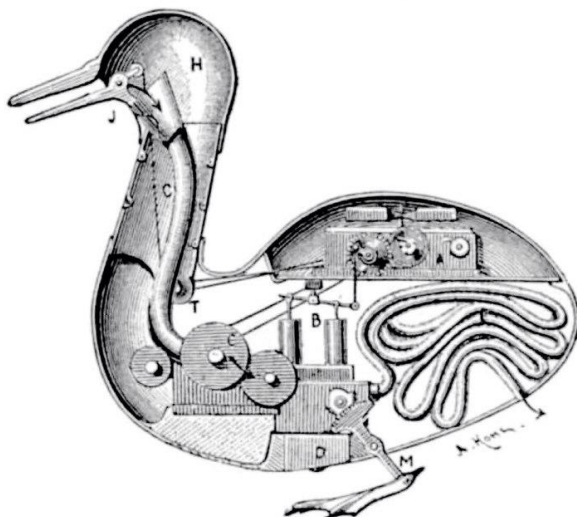
Minden komplex jelenség esetében felmerül a redukcionalizmus és holizmus kérdése és vitája. A redukcionalisták – elsőként Démokritosz – szerint az egész az levezethető a részeiből, míg holisták szerint, ahogy azt Arisztotelész megfogalmazta a Metafizikában “Az egész több mint a részeinek az összege.”

Ezt az ontológiai jellegű különbséget tudományelméleti szempontok bonyolítják. A fizikai magyarázatokban meghatározó szerepe van a törvény és az egyedi feltételek kombinációjának, ahogy azt a deduktív-nomologikus modell is mutatja. Ezen modell szerint a tudományos megértés eleve redukcionista jellegű, hiszen valamit csak úgy tudunk megmagyarázni, ha azt képesek vagyunk visszavezetni valamilyen általános elvre. Tehát még ha ‘valamit’ egészként érzékelünk is, akkor is érdemes azt redukcionista módon vizsgálni, mert csak így juthatunk deduktív-nomologikus ismerethez, vagyis a legmagasabb szintű ismerethez az adott rendszerről.

Természetesen lehetnek olyan holisztikus egységek, amelyek esetében nem alkalmazható a deduktív-nomologikus modell. Ezen rendszerek esetében más tudományos megismerési módszereket kell alkalmazni, ilyenek például az indukcióra és/vagy a történetiségre épülő módszerek. Ezeknek a módszereknek a legnagyobb fogyatékosága az, hogy – törvények hiányában – nem tudhatjuk, hogy az adott rendszernek melyek a szükségszerű és melyek az esetleges tulajdonságai. Ebből következik, hogy például a legbonyolultabb történeti elemzés sem eredményezhet predikciót a rendszer jövőjére nézve, miközben erre már a legegyszerűbb deduktív-nomologikus elemzés is képes.

A társadalomról való gondolkodást is jellemzi a redukcionalizmus és a holizmus vitája. A vita ontológiai síkon arról folyik, hogy a társadalom az individuumok összessége vagy egy önálló entitás. Mindkét felfogásnak nagy hagyománya van. Vannak szerzők (Hobbes, Locke Fichte) és vannak irányzatok (anarchizmus, liberalizmus, individualizmus, szerződéselmélet, racionális döntések elmélete, mikroökonómia), amely az individuumból kiindulva értelmezik a társadalmat. Sőt a módszertani individualizmus (methodological individualism) szerint minden társadalmi jelenségre csak az individuumok terminusaiban adható tudományos magyarázat. A kifejezés Joseph Shumpetertől (1908, 1909) származik.

Elster (1985: 45) a következőképp határozta meg a módszertani individualizmust. „Azt a tant értem ezen, amely szerint minden társadalmi jelenség (szerkezetük és változásaik) elvileg megmagyarázható oly módon, hogy a magyarázat kizárólag egyénekre (tulajdonságaikra, céljaikra, vélekedéseikre és cselekedeteikre) történő hivatkozást tartalmaz”.

INTERIOR OF VAUCANSON'S AUTOMATIC DUCK.

A, clockwork; B, pump; C, mill for grinding grain; F, intestinal tube;
J, bill; H, head; M, feet.

Descartes ábrája redukcionista módon magyarázza az állatok viselkedését.

Forrás:

https://en.wikipedia.org/wiki/Reductionism#/media/File:Digesting_Duck.jpg

Létezik azonban egy másik megközelítési mód, amely a társadalomból, mint egészről indul ki. Ezt vallotta Arisztotelész, Hegel, Marx, továbbá ilyen irányzatnak tekinthető a rendszerelmélet, organizmus, nacionalizmus, kollektívizmus, marxizmus, strukturalizmus.

A társadalmi holizmus legfontosabb tézise, hogy a társadalom egy egység, egy egészként működő rendszer, amely több mint az emberek sokasága vagy tömege. A társadalom mint egész megnyilvánul a nyelvben, szokásokban, értékekben

hágyományokban és történetiségben Ebből is fakad, hogy a holisztikus megközelítések általában történeti megközelítésre épülnek.

A módszertani holizmus különböző kollektív entitásokra utaló fogalmakat (nemzet, állam, társadalmi struktúra, osztály, szervezet stb.) állítanak a centrumba és ezekre a fogalmakra építik az elemzésüket. Ez az irányzat a társadalmat mint kollektív egységet tekinti és ehhez képest az egyéneket és cselekedeteiket másodlagosnak tartja.

A módszertani holizmuson belül kiemelkedő szerepe van a módszertani nacionalizmusnak, amely a társadalmat, mint népet, illetve nemzetet elemzi. A módszertani nacionalizmus szerint a népnek/nemzetnek négy különböző értelmezése lehetséges. A nép mint szuverén entitás, amely a politikai hatalmat gyakorolja. A nemzet mint a törvény előtt egyenlő jogokkal rendelkező állampolgárok összessége (Gesellschaft). A nemzet mint szolidáris csoport, egyfajta kiterjesztett család (Gemeinschaft) [Gemeinschaft und Gesellschaft]. A nép mint etnikai közösség, amelyet a közös sors és kultúra egyesít.

Ezzel szemben a módszertani individualizmus szerint nincs nép, ahogy más szupraindividuális (makroszintű) egységek (család, közösség, nemzet stb.) sem léteznek. Az egyetlen realitás az individuum és azok mechanikus sokasága. A nép, ahogy a többi szupraindividuális egység is csak üres absztrakció, csak név. Ez arra utal, hogy a nép, nemzet társadalom fogalmával kapcsolatban joggal beszélhetünk egy realista és egy nominalista álláspontról. A realista koncepció szerint a nemzet egy valóságosan létező entitás, míg a nominalista koncepció szerint csak egy üres név, egy szociokulturális fikció. „Az a gondolat, hogy léteznek olyan természetes egységek, mint a nemzetek vagy nyelvi, faji csoportok, teljes egészében fiktív.” - írja Karl Popper (1945).

Érdekes, hogy a nominalisták többsége egyetlen szupraindividuális egységet, nevezetesen az emberiséget létező realitásként fogad el. Ezzel szemben a realisták a lokális szupraindividuális egységek realitását hangsúlyozzák (család, régió, nép, nemzet állam) és az emberiséget tekintik fikciónak. Tehát a nominalisták általában globalisták is, míg a realisták általában lokalisták.

Magam részéről ezekben a vitákban azt – az ökológiából származó – a realista nézetet képviselem, hogy minden szupraindividuális egység (család, nép, nemzet, „nyelvi vagy faji

„A társadalom nem lévén ember, nem rendelkezhet preferenciákkal szigorú értelemben, sem preferencia rangsorokkal” (Riker 1973: 127).

„Egy család némi megbeszélés után dönthet a rendelkezésére álló jövedelem valamilyen úton történő elköltéséről, de e döntés nem a család céljain és vélekedésén alapszik, hiszen ilyenekkel nem rendelkezik, hanem a családtagok vélekedései és vágyai alapján hoztak döntést” (Riker 1980: 47). Idézi: Mészáros (2004) 427–451

csoport” és persze az emberiség is) valódi létező. Ugyanakkor a magasabb szintű tudományos megismerés érdekében ezeket a realitásokat redukcionista módon kell megközelíteni.

1.2.3 A társadalomfilozófia alapkérdései

A társadalom működésével kapcsolatban számos alapvető kérdés megfogalmazható. Ezek egy része korunkban már elemezhető szaktudományos módszerekkel.

Mit jelent az arisztotelészi kifejezés, hogy az ember *animale rationale* (eszes állat)? Tekinthejtük-e az embert egy eszes és egy állati entitás elegyének? Ha igen, akkor az eszes én uralja vagy szolgálja az állati ént? Ha nem akkor mi a viszony a ráció és az animalitás között? Létezik-e emberi természet? Ha igen akkor az miben összegezhető? Az emberi természetben milyen szerepet játszik az a tény, hogy az ember a Földön fejlődött ki? Egy értelmes földön kívüli lény és az ember ugyanúgy vagy különbözőképpen racionális? Az emberi racionalitás inkább emberi vagy inkább univerzális sajátosság?

Mit jelent az arisztotelészi kifejezés, hogy az ember *zoon politicon* (társas állat)? Létezik-e valójában társadalom vagy a társadalom nem más mint az egyének összessége? Ha a társadalom egy reálisan létező entitás, akkor miben több, mint az emberek összessége? Ezt a többletet mennyiben hordozzák olyan fogalmak, mint nép, nemzet vagy éppen állam? Mi a viszony a nép, nemzet és állam között? A népnek van állama vagy az államnak van népe? Jó vagy rossz, hogy az emberi faj elkülönült népekbe, nemzetekbe és államokba szerveződik? A globalizáció növeli vagy csökkenti a kulturális sokféleséget?

A hatalom mögött tényleg az emberek megegyezésére áll, ahogy azt a szerződéselmélet vallja? Az anarchia jó és békés vagy rossz és polgárháborús viszonyokat teremt? A természeti állapot egy valóságos vagy egy fiktív helyzet? A magántulajdon jó és előnyös vagy rossz és hátrányos intézmény? Vannak-e természeti törvények? Mi a viszony a moralitás és a legalitás között?

Mikor beszélhetünk fenntartható és mikor nem-fenntartható társadalmakról? Az ökológiai szempontból nem-fenntartható társadalmak szükségképpen ellenségesek más társadalmakkal? A modern társadalmak között vannak fenntartható társadalmak? A fenntarthatóságnak milyen környezeti, demográfiai és gazdasági vonatkozásai vannak? Mit kell tenni annak érdekében hogy egy társadalom környezetbarát és azon belül klímasemleges módon működjön?

A kérdések hosszan sorolhatók. Sőt ezekre a kérdésekre vonatkozó meta-kérdéseket is meg lehet fogalmazni. Tényleg ezek a legfontosabb társadalomfilozófiai kérdések? És ha igen, akkor milyen sorrendben érdemes ezeket a kérdéseket tárgyalni?

Kérdések

1. Mit mondott Margaret Thatcher a társadalomról?
2. Etimológiailag mire utal a társadalom kifejezés?
3. Giddens hogyan definiálta a társadalmat?
4. Jellemezze a redukcionista álláspontot!
5. Jellemezze a holisztikus álláspontot !
6. Mondjon redukcionista és holista szerzőket és irányzatokat !
7. Mit jelent a módszertani individualizmus, holizmus és nacionalizmus?
8. Ön szerint a szupraindividuális egységek (család, nép, nemzet) reális létezők vagy csak fikciók?
9. Mondjon legalább három alapvető társadalomfilozófiai kérdést !

Irodalom

Giddens, Anthony (1995) *Szociológia*. Osiris Kiadó, Budapest.

Magyar Larousse: Magyar Larousse. Budapest: Akadémiai. 1991.

Mészáros József (2004) : Racionális döntések elmélete és a társadalomtudományok. *Társadalomkutatás* 22 (4) 427–451 o.

Popper, Carl (2001/1945): *A nyitott társadalom és ellenségei*. (Ford. Szári Péter.) Balassi, Budapest.

Tóth I. János (2010): *Játékelméleti dilemmák társadalomfilozófiai alkalmazásokkal*. JATEPress, Szeged.

Wimmer, Andreas; Schiller, Nina Glick (2002): Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences. *Global Networks* 2, (4): 301–334.

Schumpeter, Joseph (1909), "On the Concept of Social Value", *Quarterly Journal of Economics*, 23(2), February, pp. 213–32.